

Autonomian, oikeuksien ja hyvinvoinnin suhde

*Sohova-hankkeen webinaari: Sosiaalisten oikeuksien toteutuminen ja
toteuttaminen 9.12.2020*

Maija Aalto-Heinilä (oikeusfilosofian yliopistonlehtori, Itä-Suomen
yliopisto; maija.aalto@uef.fi)

Esityksen lähtökohta ja rakenne

Sosnetin määritelmä sosiaalityölle:

”Yhteiskunnallisen oikeudenmukaisuuden, **ihmisoikeuksien**, **kollektiivisen vastuun** sekä moninaisuuden kunnioittamisen periaatteet ovat keskeisiä sosiaalityössä. ...Sosiaalityössä työskennellään ihmisten ja rakenteiden parissa elämän ongelmatilanteiden ratkaisemiseksi ja **hyvinvoinnin** lisäämiseksi.” (Lähteinen et al 2017, 5.)

- 1) Mitä oikeudet oikein ovat ja miten ne liittyvät autonomiaan?
- 2) Mitä hyvinvointi on ja miten se liittyy autonomiaan?
- 3) Autonomian sosiaaliset ulottuvuudet
-> lähestymistapa filosofinen!

1. Mitä oikeudet ovat?

- Kaksi kilpailevaa teoriaa:
 - Oikeuksien *intressiteorian* mukaan oikeuksien tarkoitus on suojella oikeudenhaltijan tärkeitä intressejä
 - Oikeuksien *tahtoteorian* mukaan oikeuksien tarkoitus on turvata ja ilmentää oikeudenhaltijan valinnanvapautta, oman tahdon käyttämistä
- Mitä merkitystä sillä on, kumpaa teoriaa kannattaa?
 - > eri teoriat voivat johtaa erilaisiin käsityksiin siitä, keillä ylipäätään *voi* olla oikeuksia
 - > intressiteoria voi periaatteessa sallia eläinten ja jopa kasvien oikeudet, sikäli kuin näillä on intressejä
 - > tahtoteoria taas yleensä rajaa oikeudenhaltijat vain ihmisiin

Tahtoteorian lähempää tarkastelua

- Tahtoteoria lähtee liikkeelle siitä, että lähtökohtaisesti ihmiset ovat vapaita tekemään mitä haluavat (kunhan eivät loukkaa muiden vapautta)
"Sinulla ei ole mitään oikeutta estää minua kävelemästä kadulla!"
- Ihmiset voivat kuitenkin vapaaehtoisesti luopua osasta vapauttaan esimerkiksi tekemällä lupauksia tai sopimuksia
"Sinulla on oikeus vaatia minua kastelemaan kukkasi, koska lupasin tehdä niin"
- Oikeudenhaltija voi siis *kontrolloida* muiden käytöstä jollakin tavalla
-> esim. vaatia lupauksen pitämistä, tai vapauttaa lupauksen antaja velvoitteestaan

Haasteita tahtoteorialle

- Tahtoteorian mukaan oikeudet siis liittyvät olennaisesti ihmisen *autonomiaan*
- Autonomia tarkoittaa *itse määräämistä*, ja sen katsotaan yleensä edellyttävän jonkinasteista rationaalisuutta (esim. ymmärtää, mitä on valitsemassa ja miksi)
- Entä sellaiset olennot, jotka eivät ole rationaalisia valitsijoita?
Esimerkiksi pienet lapset tai vaikeasti henkisesti vammautuneet?

Autonomia liittyy myös lasten ja vammaisten oikeuksiin

- Nykyisin lapsen oikeuksien ymmärtämisessä korostetaan voimakkaasti lapsen toimijuutta ja osallisuutta
 - > edellyttää lapsen näkemistä ihmisenä, jolla on omia mielipiteitä ja kyky ilmaista niitä
- YK:n yleissopimuksessa vammaisten henkilöiden oikeuksista yhtenä keskeisenä periaatteena on
 - ”henkilöiden synnynnäisen arvon, yksilöllisen itsemääräämisoikeuden, mukaan lukien vapaus tehdä omat valintansa, ja riippumattomuuden kunnioittaminen”
(3. artikla)

2) Hyvinvoinnin ja autonomian suhde

- Jos oletamme, että oikeudet liittyvät keskeisesti autonomian turvaamiseen ja mahdollistamiseen, mitä tekemistä hyvinvoinnilla on asian kanssa?
- Ensin tarkasteltava sitä, mitä *hyvinvointi* on
 - > taas yksi filosofisesti kiistanalainen käsite!
- Kolme perusratkaisua:
 - hedonismi
 - preferenssiteoria
 - objektiiviset teoriat

Eri käsityksiä hyvinvoinnista

- **Hedonismi:** hyvinvointi tarkoittaa nautinnon kokemusta ja kärsimyksen tunteen välttämistä
 - ongelma: nautinnon tunteen voisi tuottaa keinotekoisesti, esimerkiksi aivoja stimuloivalla koneella
 - > riittääkö hyvinvointiin pelkkä nautinnon tunne, ilman että se liittyy *omiin* tekoihin?
- **Preferenssiteoria:** voimme hyvin, kun saamme sitä, mitä haluamme (voimme haluta muutakin kuin pelkkää nautintoa)
 - ongelma: halut voivat olla epäautonomisia (addiktiot, tai halut jotka syntyneet esim. manipulaation seurauksena)

Eri käsityksiä hyvinvoinnista

- **Objektiiviset teoriat:** Perusidea se, että tietyt asiat ovat meille hyväksi riippumatta siitä, mitä itse ajattelemme asiasta
 - > "asenneriippumattomuus"; hyvinvointi ei määrity (ainakaan pelkästään) yksilön subjektiivisten arvostusten perusteella
- Objektiiviset teoriat tyypillisesti **pluralistisia** – hyväätekeviä asioita on useita, esim.:
 - Elämä, tieto, leikki, esteettiset kokemukset, sosiaaliset suhteet(ystävyyys), käytännöllinen järkevyys, "uskonto" (*Finnis*)
 - Saavutukset (*achievement*), ystävyys, onnellisuus, nautinto, itsekunnioitus, hyveet (*Fletcher*)
 - Moraalinen hyvyys, järjen käyttö, kykyjen kehittäminen, lasten saaminen ja hyvä vanhemmuus, tieto, tietoisuus kauneudesta (*Parfit*)

Objektiivisten hyvinvointiteorioiden ongelmia

- Objektiivisia teorioita on kritisoitu *elitistisyydestä*
 - > paremmin tietävät kertovat muille mistä heidän hyvinvointinsa tosiasiasa koostuu
 - Objektivismi liitetään myös *paternalismiin* (holhoukseen)
 - "Jos jokin politiikka objektiivisesti lisää ihmisten hyvinvointia, se voidaan pakottaa heidän kurkustaan alas riippumatta siitä, haluavatko he tätä politiikkaa tai kokevatko he sen seuraukset millään tavoin miellyttäväksi" (Lagerspetz, Hyvinvoinnin filosofia, 96-7)
- > objektiivisissakin teorioissa on se riski, että ihmisen autonomia sivuutetaan!

Autonomian ja hyvinvoinnin yhteyksistä

- Hedonismin, haluteorian ja objektiivisten teorioiden kritiikit paljastavat hyvinvoinnin ja autonomian välisen läheisen suhteen
- Mutta miten tarkkaan ottaen autonomia liittyy hyvinvointiin?
- Oletan, että hyvinvointiin kuuluu objektiivisia elementtejä, kuten kohtuullinen fyysinen ja psyykkinen terveys, ihmisille ominaisten kykyjen käyttäminen, elämän merkityksellisyys, sosiaalinen arvostus
- Autonomia liittyy joihinkin näihin läheisesti, mutta suhde on kompleksinen (autonomia voi joskus tuottaa myös pahoinvointia!)

Autenttisuus, autonomia ja hyvinvointi

- Autonomian katsotaan yleensä edellyttävän, että henkilö on *kompetentti* ja *autenttinen*
- Kompetenssi liittyy erilaisiin rationaalisiin kykyihin (ei usko keskenään ristiriitaisia asioita, ymmärtää tekojen seurauksia, pystyy muuttamaan käsityksiään uuden tiedon valossa, jne.)
- Autenttisuus viittaa kykyyn pohtia omia halujaan ja arvostuksiaan
- Autenttinen ihminen identifioituu omiin haluihinsa ja arvoihinsa: ne ovat aidosti hänen *omiaan*
 - > hänen 'ensimmäisen' ja 'toisen' tason halunsa ovat sopusoinnussa keskenään (Harry Frankfurtin **hierarkkinen** analyysi autenttisuudesta)

Autenttisuus, autonomia ja hyvinvointi

- Hierarkkinen käsitys autenttisuudesta kytkeytyy hyvinvointiin siten, että henkilö voi hyvin silloin, kun hänen ensimmäisen ja toisen tason halunsa ovat sopusoinnussa keskenään.
- Filosofian historiassa samankaltainen idea jo Platonilla, joka puhui ”sielun eri osien harmoniasta”
- Nykyään puhutaan ”mielen tasapainosta”, ”persoonan eheydestä”; ihminen on ”sinut itsensä kanssa” eikä ole ”vieraantunut itsestään”.
- Voidaan siis ajatella, että autonominen ihminen voi hyvin, koska hän tuntee itsensä ja tietää mitä haluaa, ja haluaa haluta juuri niitä asioita mitä haluaa

Autonomia ja ihmisen kukoistus

- John Stuart Mill (1806-1873) kytkee autonomian ihmisen *kukoistukseen* ja *täydellistymiseen*
- Esseessään ”Vapaudesta” Mill väittää, että sellainen elämä ei ole ihmisarvoista, jossa yksilö ei tee mitään itsenäisiä valintoja, vaan vain apinamaisesti matkii vallitsevia tapoja
- Millin ihmiskäsityksen mukaan ihmisillä on tiedollisia ja moraalisia kykyjä, jotka eivät voi kehittyä, ellei ihminen *harjoita* noita kykyjään tekemällä omia valintoja ja ajattelemalla asioita itse
- Ihminen voi hyvin, kun hän käyttää ihmisille ominaisia kykyjä mahdollisimman hyvin, eli ”kukoistaa ihmisenä”; ja kukoistaminen vaatii autonomiaa tai ”vapaata yksilöllisyyttä”

Autonomia ja elämän merkityksellisyys

- Yhtenä hyvinvoinnin osatekijänä voi pitää sitä, että ihminen kokee oman elämänsä *merkitykselliseksi*
- Esimerkiksi Joseph Razin mukaan yksilön hyvinvoinnille on olennaista se, että henkilöllä on elämässään erilaisia tavoitteita ja pyrkimyksiä, jotka ovat hänen *omiaan*
 - > yksilö välittää niistä ja on sitoutunut niihin ja kokee onnistumisen tunteita saavuttaessaan ne omilla teoillaan (sen sijaan että saavuttaisi ne tekemättä itse mitään)
- Autonomisuus ja hyvinvointi linkittyvät siis yhteen siten, että omat autenttiset valinnat ja teot tuovat elämään merkityksellisyyttä ja siten hyvinvointia

3) Autonomian sosiaaliset ulottuvuudet

- Voi näyttää siltä, että autonomiassa on kyse pelkästään *yksilön* tietynlaisista kyvyistä ja ominaisuuksista (kompetenssi ja autenttisuus)
- Me emme kuitenkaan synny valmiiksi autonomisina, eivätkä nämä kyvyt putkahda yksilöön itsestään
- Autonomian käsitteen teoretisoinnissa on alettu korostaa autonomian (ja siihen läheisesti liittyvän *vastuun* käsitteen) **sosiaalisia** ulottuvuuksia
 - > me emme ole toisistamme riippumattomia yksiköitä, jotka voivat luoda itsensä tyhjästä (toisin kuin esim. self-help –kirjallisuudessa saatetaan antaa ymmärtää)

Autonomian sosiaaliset ulottuvuudet

- Autonomiseksi ihmiseksi kasvaminen edellyttää esim. tiettyjä *psykologisia asenteita itseä kohtaan*, jotka vaativat sosiaalista tukea kehittyäkseen (Joel Andersson & Axel Honneth)
 - **Itseluottamus:** ”avoin ja luottavainen suhde omiin tarpeisiin ja tunteisiin”
 - edellyttää turvallista ja rakastavaa hoivaa varhaislapsuudessa, jossa lapsen tarpeisiin vastataan
 - **Itsekunnioitus:** kokemus siitä, että omia mielipiteitä kysytään ja kuunnellaan, yksilö otetaan mukaan päätöksentekoon, sen sijaan että häntä vain käsketään
 - edellyttää sitä, että yksilöä *kohdellaan* tällaisena, eikä alisteta tai marginalisoida häntä
 - **Itsearvostus:** tunne, että tekee elämässään jotakin arvokasta ja merkityksellistä
 - edellyttää jälleen muiden tunnustusta, ja sitä, että esim. tiettyjä ammatteja tai identiteettejä ei yhteiskunnassa systemaattisesti halveksuta ja pilkata

Autonomian asteittaisuus ja tuettu autonomia

- Autonomiia ei tarvitse ymmärtää joko-tai- käsitteenä, vaan sitä voi olla enemmän tai vähemmän
- Autonomian sosiaalisten ulottuvuuksien ymmärtäminen mahdollistaa sen tukemisen ja edistämisen monilla tavoilla
 - esim. vaikeasti mentaalisesti vajaakykyisiä ei ennen välttämättä pidetty kykenevinä autonomiaan
 - nykyisin he voivat elää jossain määrin autonomista elämää ns. tuetun päätöksenteon mallin avulla

Lopuksi: sosiaalisten oikeuksien, autonomian ja hyvinvoinnin suhteesta

- Esityksen pääasiat tiivistettynä:
 - oikeudet liittyvät tiiviisti oman valinnanvapauden käyttämiseen (eli autonomiaan)
 - autonomia puolestaan liittyy hyvinvointiin esim. mielen tasapainona, ihmisille ominaisen kyvyn käyttämisenä, elämän merkityksellisyytenä
 - autonomia kuitenkin edellyttää kehittyäkseen muiden ihmisten tukea (oikeanlaiset läheissuhteet ja laajemmat yhteiskunnalliset rakenteet ovat tärkeässä roolissa)
- Kaikkien ihmisten **yhdenvertaisuuden** tunnustavat oikeudet voidaan nähdä yhtenä tärkeänä **itsekunnioitusta** edistävänä asiana

Sosiaalisten oikeuksien ja autonomian suhteista

- Autonomisuuteen kuuluvien **kompetenssin** ja **autenttisuuden** kykyjen kehittyminen edellyttää esim. vahvoja **sivistyksellisiä** oikeuksia (PL 16 §)
- Autonomisuuden ehtona olevaa **itseluottamusta** – jonka perusta on varhaislapsuudessa – voi vahvistaa esim. **tukemalla perheitä** ja edistämällä lasten hyvinvointia (PL 19 §)
- **Itsearvostusta** voi vahvistaa esim. **oikeudella omaan kieleen ja kulttuuriin** (PL 17 §)
 - > vastuu autonomisten yksilöiden kehittämisestä pitää nähdä kollektiivisena, ei yksilön omana asiana
 - > sosiaalityön äärimmäisen tärkeä rooli!!!

Autonomian rajoittaminen?

- Täytyy muistaa, että hyvinvointiin kuuluu muutakin kuin itsemäärääminen
(esim. kohtuullinen fyysinen ja psyykkinen terveys)
- Autonomia voi joskus asettua vastakkain hyvinvoinnin muiden osatekijöiden kanssa
-> voiko sitä silloin rajoittaa?
- Vaikea kysymys!

Autonomian rajoittaminen?

”Ajattelen, että ihmisen autonomia ja itsemääräämisoikeus on tärkeä asia, mutta joissain tilanteissa se ei välttämättä enää toimi ja suojele ihmistä itseään tai muita. Esimerkiksi lastensuojelussa tämä ongelma nähdään sijoituksessa olevien lasten hatkaamisena ja vakavana päihteidenkäyttönä, jolloin vaikeasti ongelmaisia lapsia ja nuoria ei pystytä riittävästi auttamaan. Vanhustenhoidossa muistisairailla ihmisillä säilyy itsemääräämisoikeus pitkään, mikä aiheuttaa vakavia kuolemaankin johtavia tilanteita”
(ote filosofian oppimispäiväkirjasta, sosiaalityön opiskelija)

- Ainakin silloin, kun voidaan varmasti *tietää*, että jokin teko uhkaa henkilön elämää tai terveyttä, voi rajoittaminen olla oikeutettua
- Sen sijaan monien elämänvalintojen seurauksia ei voi varmasti tietää
- Valinnat on tehtävä itse ja vastuu kannettava itse -> autonomia voi aiheuttaa myös ahdistusta!